

BUXORO O‘ZBEK-TOJIK IKKI TILLILIGI SHAROITIDA O‘ZBEK TILIDAGI PREDLOG, POSTPOZITIV VOSITALAR HAMDA INKOR SHAKLLARINING SINTAKTIK VA SHAKLIY TRANSFORMATSIYASI XUSUSIDA

Muxamatova Dilbar Xayot qizi

xormuzd@gmail.com

+998900488808

Annotatsiya: Tezisdagi Buxoro hududidagi o‘zbek-tojik bilingvizmi ta’sirida o‘zbek tili nutqida sodir bo‘ladigan sintaktik va shakliy o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Xususan, tojik tilidagi predloglarning o‘zbek tiliga ko‘chishi, postpozitiv ko‘makchilarning joylashuvi hamda inkor shakllarining hosil bo‘lishidagi kontaktologik xususiyatlar aniq misollar vositasida ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: bilingvizm, Buxoro shevasi, kontaktologiya, predlog, postpozitsiya, inkor shakllari, sintaktik interferensiya, interferent qurilma.

Buxoro – asrlar davomida o‘zbek va tojik tillari yonma-yon yashab, bir-biriga chuqur ta’sir o‘tkazib kelgan o‘ziga xos lingvistik hudud hisoblanadi. Bu yerda shakllangan tabiiy ikki tillilik (bilingvizm) har ikki tilning grammatik va sintaktik sathida sezilarli iz qoldirgan. Xususan, Buxoro o‘zbek shevasida va kundalik o‘zbekcha nutqda tojik tili sintaktik modellarning ko‘chishi (interferensiyasi) natijasida shakliy va sintaktik transformatsiyalar yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, transformatsiya jarayoni asosan quyidagi uchta grammatik yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

1. **Predloglarning o‘zbek tilidagi analitik qurilmalarda qo‘llanishi.** O‘zbek tili agglutinativ til sifatida postpozitiv (so‘zdan keyin keluvchi) ko‘makchilar va kelshik qo‘shimchalariga tayanadi. Biroq Buxoro bilingvallari nutqida tojik tiliga xos bo‘lgan *be-*, *ba-*, *bar-*, *to-* kabi predloglar o‘zbekcha leksik birliklar bilan birga predpozitsiya (so‘z oldi) holatida faol qo‘llaniladi (*masalan: "be-odob", "to Buxorogacha", "ba-holi qudrat"*). Ayniqsa, *be-* inkor predlogining o‘zbekcha fe‘llar yoki otlar oldidan kelishi (*"be-xabar qoldi", "be-tayin gap"*) sintaktik strukturaning analitiklashuviga olib kelgan.

2. **Postpozitiv vositalarning o‘rin va vazifa o‘zgarishi.** O‘zbek tilidagi *uchun*, *bilan*, *orqali*, *haqida* kabi ko‘makchilar Buxoro bilingvizmi muhitida tojik tilidagi *baroyi*, *bo*, *az baroyi* ko‘makchilarining semantik va sintaktik modelini takrorlaydi. Nutqda tojikcha ibora va sintagmalarning doirasi kengaygani sari, o‘zbekcha postpozitiv vositalar ba’zan tushib qoladi yoki o‘rniga tojikcha ko‘makchili qurilmalar almashtiriladi.

3. **Inkor shakllarining shakliy-sintaktik transformatsiyasi.** O‘zbek tilida fe‘l inkori asosan suffiksatsil yo‘l bilan (*-ma*) shakllanadi. Buxoro bilingvallari nutqida esa tojik tilidagi *ne/nest* hamda *na... na...* inkor unsurlarining ta’siri kuchli. Natijada o‘zbekcha fe‘l va ot kesimlar oldidan inkor yuklamalarining predpozitiv joylashuvi

kuzatiladi (masalan: *"na keldi, na ketdi"*, *"nest u odam"* o'rniga *"u odam yo'q/emas"* qurilmalarining tojikcha inkor sintaksisiga moslashishi). Bu holat nutqda qo'shaloq inkor va emotsional-ekspressiv ta'kidning ortishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Buxoro o'zbek-tojik bilingvizmi sharoitidagi sintaktik va shakliy transformatsiyalar shunchaki "nutqiy xatolik" emas, balki asrlar davomida shakllangan interferent lisoniy tizimning natijasidir. Predloglar, postpozitsiya hamda inkor unsurlarining bunday qo'llanishini o'rganish o'zbek tili dialektologiyasi, areal tilshunoslik hamda kognitiv kontaktologiya uchun muhim amaliy va nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shoabdurahmonov Sh. O'zbek adabiy tili va o'zbek xalq shevalari. – Toshkent: Fan, 1962.
2. Djurayev R. Buxoro guruh shevalarining grammatik xususiyatlari. – Toshkent, 1998.
3. Yo'ldoshev B. Kontaktologiya va tillarning o'zaro ta'siri masalalari. – Samarqand: SamDU, 2012.